

यसभित्र

नेपाली लोकसङ्गीतमा प्रचलित केही तारबाजाहरु
नेपाली लोकबाजा बनाउने र बजाउने तटिका
च्याबूझ बाजा र नाच

वर्ष २ पृष्ठा ५

सातम-वसोज २०५७

सम्पादक

टड्ड उप्रेती

सहयोगी

अर्जुन विष्ट

स्वस्तिक अधिकारी

प्रकाशजंग कार्की

शुभेच्छा विन्दु

मुरारीप्रसाद सिंदेल

कम्पटर टाइप. सेटिङ

जितेन्द्र प्रधान

युनिभर्सल कम्प्युनिकेशन

न्यूरोड, २५५७२२, २५७४६२

मुद्रक

ऐश्वर्य छापाखाना, रत्नकाली

फोन: २५२०६१, ३५४९८२

प्रकाशक

नेपाली लोकबाजा संग्रहालय

पो.ब.नं. ११५२७, फो.नं. २५७४६२

फ्याक्स: २५५४७३,

काठमाण्डौ, नेपाल

यसभित्र

बाजाको आवाज	- २
नेपाली लोकसङ्गीतमा	
प्रचलित केही तारबाजाहरु	- ३
नेपाली लोकबाजा बनाउने	
र बजाउने तरिका	- १२
च्याबुङ्ग बाजा र नाच	- १५

तपाईंसँग लोकबाजा छन् ?

हामी नेपाली लोकबाजाहरुको खोज-अनुसन्धान र संग्रहमा जुटिरहेका छौं। तपाईंहरुसँग नेपाली बाजाहरु सम्बन्धी कुनै जानकारी, लेख तथा बाजाहरु छन् भने हामीलाई उपलब्ध गराइ सहयोग गरिदिनु हुन अनुरोध गर्दछौं। साथै यस संग्रहालयको आजीवन सदस्य बनेर पनि हामीलाई सघाउन सक्नुहुन्छ।

नेपाली लोकबाजा संग्रहालय

साँस्कृतिको विकासपति सरकार गण्डीर मैन

नेपाली लोकबाजा संग्रहालयले गत जेठको २७-२९ मा नेपाली लोकबाजा प्रदर्शनीको आयोजना राजधानीको प्रज्ञाभवनमा गन्यो । यो प्रदर्शनी नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठानसंग संयुक्त रूपमा गरिएको थियो । यस प्रदर्शनीको आवलोकन गर्न जनसाधारण, सांस्कृतिकिद, कलाकर्मी र वुद्धिजीवीहरूको उत्साहजनक सहभागिता र हेको थियो । यो प्रदर्शनी नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान र नेपाल पर्यटन बोर्डद्वारा आयोजित राष्ट्रिय लोकसंगीत नृत्य महोत्सवका सन्दर्भमा गरिएको थियो ।

यसै महोत्सवका सन्दर्भमा यस संग्रहालयले गत जेष्ठ २८ गते नेपाली लोकसंगीतमा प्रचलित केही तारबाजाहरू' विषयक विचार गोष्ठी गन्यो । गोष्ठीमा लोकसङ्गीत विषयका ज्ञाता श्री रामशरण दर्नालिले कार्यपत्र प्रस्तुत गर्नु भएको थियो । सो कार्यपत्रमाथि श्री चेतन कार्की र श्री बुलु मुकारुल्लले टिप्पणी गर्नु भएको थियो । गोष्ठीमा प्राज्ञहरू तुलसी दिवस, नीर शाह तथा संग्रहालयका अध्यक्ष राम प्रसाद कंडेलले नेपाली लोकसङ्गीतको वर्तमान अवस्थाको विश्लेषण गर्दै यस क्षेत्रको विकासमा गम्भीर कदमहरू चालिनुपर्ने विचार व्यक्त गर्नु भयो । उहाँहरूले सांस्कृतिके विकास प्रति सरकार गम्भीर नदेखिएको कुरा उल्लेख गर्नुभयो ।

वास्तवमा भौतिक विकासलेमात्र मुलुक बलियो हुन सक्दैन । मुलुक बलियो हुनलाई साँस्कृतिक रूपमा सबल हुनु पर्दछ । भौतिक विकास राष्ट्रको शरीर हो भने साँस्कृतिक पक्ष चेताना, आत्मा र सभ्यता हो । साँस्कृतिक पक्ष कमजोर रहेको मुलुकको मेरुदण्ड जहिले पनि लुलो हुन्छ ।

विकास-योजनाहरू बनाउँदा सरकारले साँस्कृतिक क्षेत्रको विकास, संरक्षण-सम्बर्द्धन र प्रवर्द्धनका लागि ठोस कदमहरू चाल्नु पर्दछ । तबमात्र मुलुकको सन्तुलित रूपमा सर्वाङ्गीण विकास सम्भव छ ।

नेपाली लोकसङ्गीतमा प्रचलित केही तारबाजाहरु

राम शरण दर्नाल

नेपाली सङ्गीतमा धेरै प्रकारका वाच्यन्त्रहरु बज्दै आएका छन् । यिनमा चारैवर्गका वाच्यन्त्रहरु पर्दछन् । १-तत्वाच, २-सुषिरवाच, ३-आनद्वाच र ४-घनवाच । यी चारैवर्गभित्र सबै प्रकारका वाच्यहरु पर्दछन् । नेपाली सङ्गीतमा लोकवाच र परम्परागत वाच्य गरी एकसय भन्दा बढी बाजाहरु देखा परेका छन् । ती मध्ये कतिपय आजपनि बज्दै आएका छन् भने केहीबाजाहरु बज्ञ छाडेका छन् । कतिपय लोप भएका बाजाहरुको खोज र अध्ययन गर्नै बांकी छ ।

नेपाली वाच्सङ्गीतमा धेरै जसा बाजाहरु छालाले मढिएका आनद्वाच अन्तर्गत पर्दछन् । अर्को शब्दमा यिनलाई तालबाजा पनि भन्न सकिन्छ । तर, केही बाजा यस्ता छन् जसलाई घनवाच अन्तरगत सहायक तालबाजामा लिन सकिन्छ । खरी भएका र नभएका गरी करीब (५०%) आनद्वाच नेपाली सङ्गीतमा चल्दै आएका छन् भने सुषिरवाच (२०%) र घनवाचलाई (२०%) प्रतिशतले विभाजन गर्न सकिन्छ । ती मध्ये सबभन्दा कमसंख्यामा (१०%) तत्वाच रहेको पाइन्छ । तत्वाच वा तारबाचको संख्या मुश्किलले १५ देखि १७ सम्म देखा परेका छन् । लोप भएका तार बाजा समेत गणना गर्न हो भने पनि तारबाजाको संख्या २० भन्दा बढी पुर्दैन । जेहोस् ती तारबाजाहरु नेपाली सङ्गीतमा बज्दै आएका छन् । कतिपय तारबाजाले त ज्यादै लोकप्रियता र प्रसिद्धि प्राप्त गरिसकेका छन् । कतिपय तारबाजाहरु प्रकाशमा आउने प्रयासमा छन् । प्रस्तुत कार्यपत्रमा नेपाली सङ्गीतवाचका यिनै तारबाजाहरु बारे संैर्घ्यमा चर्चा गर्ने जमर्को गरिएको छ ।

नेपाली तारबाजाको सन्दर्भमा यहाँ मैले लोकवाच र परम्परागतवाचलाई एकसाथ हेनै जमर्को गरेको छु । नेपाली सङ्गीतजगत्मा आजसम्म बाजाहरु बनाउने कुनै कारखाना देखापरेको छैन । अपवादको रूपमा काठका बाँसुरी आदि बनाउने ललितपुर बाहेक कुनै त्यस्तो कारखाना भएको पाइन्दैन । यसैले लोकवादकहरुले आफुले बजाउने बाजा आफैले निर्माण गरेको थाहा पाइन्छ । उदाहरणका लागि लोककलाकार गन्धर्वहरु आफुले बजाउने तारबाजा “आरबाजो” र “सारङ्गी” आफैले परि श्रम गरी बादन योग्य बनाउँछन् । तामाङ र शेर्पाहरु कोट्याएर बजाउने टुड्ना र डोड्मेन आफैले तयार पार्छन् । लोककलाकारबाट तयार गरि बनाइएका यस्ताबाजाहरुलाई नै लोकबाजा भनिएको हो । हुनत आजकल रेडिमेडबाजा पनि नपाइने होइन । तर, आज पनि गन्धर्वहरु आफैले

बनाएर तयार पारेका सारङ्गीहरु पर्यटकलाई बिकी गर्दै हिंडेका प्रत्यक्ष उदाहरण देख्न सकिन्छ । नेपाली सङ्गीतमा वाद्ययन्त्रहरु बनाउने सानोतिनो कारखाना वा कार्यशाला नहुन्जेल शायद लोककलाकारहरुले आफले बजाउने बाजा आफैले बनाइरहनु पर्ने छ । लोकले बनाएको, लोककै भाका र तालमा बजाइने बाजालाई नै “लोकवाद्य” वा लोक “वाद्यसङ्गीत” भनिएको हो ।

हुनत नेपाली लोकसङ्गीतमा मात्र होइन नेपाली आधुनिक सङ्गीतमा समेत लोकबाजाहरु अत्याधिक मात्रामा बज्ने गरेको पाइन्छ । यस्ता वाद्ययन्त्रहरुमा-सारङ्गी, टुड्ना, पिवाँचा, मुर्चुङ्गा, डम्फू र मादललाई लिन सकिन्छ । तैपनि प्रचुरमात्रामा नेपाली सङ्गीतमा आजपनि लोकवाद्ययन्त्रहरु प्रयोगमा आइ सकेको छैन । नेपाली सङ्गीतकारहरुले कमसेकम यस प्रकार को प्रयोग गरि हेर्नु पर्यो । त्यसो पनि भएको देखिदैन ।

नेपाली तारबाजाहरु

नेपाली तत्वाद्य वा तारबाजाहरु दुई प्रकारका छन्:- १-कोट्याएर बजाइने तारबाजा र २-गजले रेटेर बजाइने तारबाजा ।

कोट्याएर बजाइने तारबाजाहरुमा -एकतारे, आरबाजा, टुड्ना, डोडमेन, दोदरा आदि छन् ।

गजले रेटेर बजाइने तारबाजाहरुमा - उनीं, सारङ्गी, सेरेब्जा, पिवाँचा, ओढनी, पिवाङ्ग, मनरङ्गी, चन्द्रचङ्ग र सुरशृङ्गार रहेका छन् ।

सबै तारबाजाहरु (तत्, वितत्) को जननी प्राचीन वीणा हो । नेपाली चित्रकला र मूर्तिकलामा देख्न सकिने विद्याकी अधिष्ठात्री देवी सर स्वतीको हातमा रहेको वीणा, सरस्वती वीणा वा अन्य वीणा नेपाली सङ्गीतको कुनै पनि विधामा बजेको सुन्न पाईदैन । नेपालको शास्त्रीय सङ्गीतमा पनि वीणावादन लोप भएर गएको छ । नेपाली सङ्गीतको त्यो प्राचीन वीणाको खोज र अन्वेषण हुनु अपरिहार्य भै सकेको छ ।

यहाँनिर एउटा कुरा उल्लेख गर्नु समीचीन हुनेछ -त्यो हो, प्राचीन वीणामा वीणाको शरीरमा सितारको जस्तै पर्दा रहनु । तर नेपाली तार बाद्यका तत् वा वितत् (कोट्याएर बजाइने र गजले रेटेर बजाइने) दुबै प्रकारका तारबाजाहरुमा पर्दा रहेको छैन । यसर्थ, हाम्रा तार कालोकबाजाहरु वीणाभन्दा सयौंवर्ष अधिका हुन् कि भन्ने जिज्ञासा उत्पन्न हुन्छ । यो कुरा खोज र अनुसन्धानको विषय भएकोले अहिल्यै यसो हो भनेर किटान गर्न मिल्दैन ।

अब माथि उल्लिखित तारबाजाहरुबारे संक्षेपमा चर्चा गरौँ । भनिन्छ, प्राचीन वीणा एकतारे देखि सय तार सम्मका थिए । यसैले तारबाजाहरुमा एकतारे देखि जतिसुकै बढी तार जडिएका भएपनि तिनलाई वीणाहरुकै

प्रकार मानिन्थ्यो । यस्तै प्राचीन तारबाजामा हातको औंलाले कोट्याएर स्वर उत्पादन गर्ने सन्त र योगीहरुको प्रिय तारबाजा हो -एकतारे । लौकाको तुम्बामा एक सोभो डांठमा एकतार जडिएको एकतारे योगीहरुको भिक्षाटन वा तीर्थाटन गर्दै ईश्वरको गुणगान, स्तुति र भजन गर्ने स्वर बाच्य हो । यसमा सातस्वर मध्येको मुख्यस्वर 'सा' मा स्वर मिलाइएको हुन्छ । यही स्वरको आधारमा योगीहरु भजन गाउँदै भिक्षाटन गर्दछन् । योगीहरुले आफ्ना गुरुबाट 'तार' प्राप्त गरेका हुन्छन् । यही तारलाई तुम्बालगाई 'एकतारे' बनाइन्छ । भक्ति सङ्गीत र आध्यात्मिक सङ्गीतमा एकतारेको ठूलो महत्व रहेको छ । वर्तमान एकतारे प्राचीन 'एकतन्त्री' वीणाको प्रतिनिधि तारबाजा हो ।

आरबाजो

गन्धर्वहरुको पुख्यैली बाजा हो - आरबाजो । यसको टाउकोमा अंकित मूर्ति ब्रम्हाको हो । ब्रम्हाबाटै आरबाजो पाएकोले उनको स्मृति ताजा राख्न उनीहरुले ब्रम्हाको प्रतीक मूर्ति कुँदेका हुन् । शरीरको तल्लो भागमा छालाले मढिएको आरबाजोमा चारवटा तार जडिएका हुन्छन् । यी तार पहिले नहरका हुन्थे । पछि रेशमका धागो जडियो भने आजकल स्टील र नायलनका तार जडिएका छन् । आरबाजोको शरीरमा पर्दा (Fret) लागेको हुन्दैन । एक इञ्च र आधाइञ्चको फरकमा यसले शुद्धस्वर र विकृत स्वर (एक इञ्च र आधास्वर) प्रदान गर्दछ । गन्धर्वहरुका नयाँ पुस्ताले आरबाजो बजाउन छाडी सकेका छन् । बुढापाका गन्धर्वहरुले मात्र यसलाई जीवित राख्ने प्रयास गर्दैछन् ।

टुडना

कोट्याएर बजाइने चारतार जडिएको टुडना विशेष गरी हिमाली भेकका तामाड र शोर्पाहरुमा प्रचलित छ । त्यहाँको लोकसङ्गीत तथा टुडना अभिन्न अझका रूपमा रहेको छ । सेलो र सेब्रु गाउँदा उनीहरु टुडना नै बजाउँछन् । आरबाजो जस्तै पहिले यसमा पनि नहरका तार जडिन्थे । पछि रेशमको धागो, स्टील र नायलनका तार जडिन थाले । यसमा पनि पर्दा छैन । एक इञ्च र आधाइञ्चको नापमा तारलाई थिच्चेर स्वर उत्पादन गरिन्छ । आरबाजो जस्तै यसलाई पनि काठको टुकाले कोट्याएर बजाइन्छ । सेलो र सेब्रु गाउँदा वा नाच्दा टुडना लिएर नाच्ने र गाउने गरिन्छ ।

डोडमेन

डोडमेन टुड्ना कै ठूलो आकारको तारबाजा हो । यसमा टुड्नाको भन्दा बढी तार जडिएका हुन्छन् । पाँचदेखि सात तारसम्म पनि यसमा जडिएको देखिन्छ । डोडमेन विशेषतः शेर्पाहरुको सेबुमा ज्यादा प्रचलित छ ।

दोदरा

पूर्वाञ्चलनका धिमालहरुमा चारतारयुक्त कोट्याएर बजाउने एउटा तारबाजा ज्यादै लोकप्रिय छ । यसको नाम हो - दोदरा । दोदरा धिमाल बाहेक त्यहाँका राजवंशीहरुमा पनि प्रचलित भएको थाहा पाइन्छ । यसलाई पनि काठको सानो टुकाले कोट्याएर बजाइन्छ । त्यहाँको लोकगीत र नाचमा दोदराले साथ दिएको हुन्छ ।

गजले रेटेर बजाइने तारबाजा

उर्नी

सानो आकारको नरीवलको गट्टामा एउटा कलात्मक गोलो काठको करीब डेढफीट अग्लो “उर्नी” लाई एउटा सानो गजले रेटेर बजाइन्छ । पूर्वाञ्चलका जिल्लाहरुमा बसोबास गर्ने धिमालहरुको यो ज्यादै लोकप्रिय तन्तुवाद्य हो । प्राचीन एकतन्त्री वीणालाई सम्फाउने धिमालहरुको ‘उर्नी’ वास्तवमा ज्यादै प्राचीन तारबाजाको प्रतीक हुन सक्छ । धिमाललोक गीत र नाचमा ‘उर्नी’ बजाइन्छ ।

सारङ्गी

गजले रेटेर बजाइने चारतारे तारबाजा ‘सारङ्गी’ पनि गन्धर्वहरुको पुख्योली बाजा हो । सारङ्गीको टाउकोमा पनि ब्रह्माको प्रतीक कुँदिएको हुन्छ । आजकलका सारङ्गीमा त्यस्तो आकृति कुँदिएका देखिदैनन् । सारङ्गी तीनवटा आकार प्रकारका हुन्छन् । ढोडे सारङ्गी, माझ्वाल सारङ्गी र टीप सारङ्गी । सारङ्गीहरु पाटे सिउँडीलाई ताढ्हेर बनाइन्छ । यसको गजमा घोडाको पुच्छरका रौं गाँसिएका हुन्छन् । यसमा खोटो दलेर तारमा रेटिन्छ । सारङ्गीका खुला तार-पहिलो-सां, दोसो-प, तेसो-सा र चौथोतार-प मा मिलाइन्छ । यस बाहेक वादकले आफ्नो गीतको सुविधा अनुसार पनि खुला तार मिलाउन सक्छ । गीतमा संगत गर्न राम्रो मानिने सारङ्गी एकाकी वादनका लागि पनि त्यक्तिकै लोकप्रिय रहेको छ । पहिला कर्खा गाउनमा उपयोग गरिने सारङ्गी हाल नेपाली सङ्गीतको पर्याय बनी

सकेको छ ।

सेरेब्जा

सारझीभन्दा आकारमा ठूलो, गजले रेटेर बजाउने चारतारे 'सेरेब्जा' धिमालहरुको लोकप्रिय तारबाजा हो । धिमाल लोकसङ्गीतमा यो ज्यादै प्रसिद्ध रहेको छ । यसको टाउकोमा एउटा चराको आकार कुँदिएको छ । धिमाल वाहेक राजवंशीहरुका लोकगीत र लोकनृत्यमा पनि 'सेरेब्जा' प्रचलित छ । लोकगायक र लोकवादकहरुले यसलाई धुनका आधारमा खुला तार मिलाई गाउने गरेका छन् ।

पिवाँचा

'पिवाँचा' काठमाण्डौ उपत्यकाका किशानहरुमा बज्ने गरेको दुईतारे गजलेरेटेर बजाइने तारबाजा हो । पिवाँचा आजकल सार्वजनिक रूपमा बजेको सुनिदैन । यो बाजाको एउटा विशेषता के भने तल र माथि गरी राखिएको स्टीलका दुईतारबीच गजको रौलाई पारेर तल-माथि गरी रेटेर यसलाई बजाइन्छ । रेटेर बजाइने अन्य तारबाजा भन्दा यो अकै प्रविधिको रहेको छ । प्रज्ञा-प्रतिष्ठानको वाचवादनमा पिवाँचाहरु बज्दै आएका छन् ।

ओढनी

गजले रेटेर बजाइने तीनतारे 'ओढनी' वा 'ओतनी' मध्य तराईका डुमहरुका लोकगीतहरुमा प्रचलित छ । यसको टाउकोमा हातीको सुँड जस्तो कुँदिएको छ । मध्य तराईक्षेत्रका डुम, चमारहरुमा यो तीनतारे ओतनी कहिलेदेखि बज्न थाल्यो ? यसै भन्न सकिदैन । तर, भारतीय लोकवाच "सारिन्दा" पनि तीनतारयुक्त हुने भएकोले सारिन्दा कै प्रभावमा ओढनी पनि बनेको भनुँभने सारिन्दा र ओढनीको बनौटसँग कुनै सरोकार नरहेको देखिन्छ ।

पिवाङ्ग

पिवाँचा जस्तै दुईतारयुक्त 'पिवाङ्ग' शेर्पा र लामाहरुमा प्रचलित छ । यसमा पनि दुईतारका बीच गजको रौ पारेर तलमाथि गरी गजले रेटेर बजाइन्छ । शेर्पाहरुको यो तन्तुबाजा उनीहरुको शेब्रु र अन्य लोकगीतहरुमा बजाउने गरिन्छ । 'पिवाङ्ग' हिमालीक्षेत्रमा लोकप्रिय तारबाजाको रूपमा लिने गरिन्छ । नेपाली वाचवादनमा यसले स्थान पाइसकेको छैन ।

मनरङ्गी

चारतारयुक्त गजले रेटेर बजाइने सारङ्गी जस्तै गरेर बजाइने तर, सारङ्गीभन्दा भिन्न प्रकारको “मनरङ्गी” लाई रामचन्द्र भारतीले वनाउनु भएको हो । उहाँले ठूलो, मझौला र सानो गरी तीन प्रकारको “मनरङ्गी” निर्माण गर्नु भएको छ । सारङ्गीको पेटमा छाला मढिए पनि यसको पेटमा भने छाला मढिएको छैन । मनरङ्गीलाई सारङ्गी बजाए भैं ठाडो पारेर गजको सहायताले बजाइन्छ । यसलाई सारङ्गी या बेलाको खुलातारका आधारमा स्वर मिलाउन सकिन्छ । वादकले रागको वा धुनको अनुकूल हेरेर पनि खुलातार मिलाउन सक्छ । मनरङ्गी बाहिर त्यति प्रचलनमा नआए पनि यसका तीनै आकारका ‘मनरङ्गी’ प्रज्ञा-प्रतिष्ठानको वाद्यवादनमा सुरक्षित रहेको छ । त्यहाँको वाद्यवादनमा यो बज्दै आएको छ ।

चन्द्रचङ्ग

चन्द्रमा आकारको बेलाको किसिमले बजाउने चारतारयुक्त “चन्द्रचङ्ग” गजले रेटेर बजाइने चारतारे तारबाजा हो । पेटको भागमा डमरु आकारको छाला मढिएको गोलो भागमा घूँडी (Bridge) राखेर यसमा स्वरको भिन्नता देखाउन खोजिएको छ । “चन्द्रचङ्ग” लाई मोहनलाल वाराहीले तयार पारेका हुन् । चन्द्रचङ्ग वाद्यवादनमा समावेश गरिएको छैन । यो सार्वजनिक रूपमा प्रयोगमा पनि आइसकेको छैन । चन्द्रचङ्गमा बेलाको जस्तै स्टीलका चारवटा तार जडिएका हुन्छ । यसको खुला तार (G D A E) बेलाकै खुलातार अनुसार स्वर मिलाइन्छ ।

सुरशृङ्गार

वादनिर्माता रामचन्द्र भारतीले केहीवर्ष अधि मात्र तयार पारेको ‘सुरशृङ्गार’ मा मुख्य चारवटा स्टीलका तार जोडिएका छन् । यी तार सारङ्गीका खुलातार वा वादकको आवश्यकताअनुरूपको खुलातार मिलाउन सकिन्छ । शरीरको तल्लो भाग छालाले मढिएको छ । मुख्य तारका अतिरिक्त यसमा सातवटा तरब (छेउमा जडिने जगेडातार) साततार पनि जडिएका छन् । राग वा धुनका आधारमा यी तारका स्वर मिलाइन्छन् । सुरशृङ्गार सार्वजनिक रूपमा बाहिर देखा परिसकेको छैन । प्रज्ञा-प्रतिष्ठानको वाद्यवादनमा ‘सुरशृङ्गार’ पनि सुरक्षित रहेको छ ।

लोप भएका नेपाली तारबाजाहरु

अरु नेपाली बाजाहरु जस्तै नेपाली सङ्गतीबाट तारबाजाहरु पनि लुप्त भएर गएको थाहा पाइन्छ । मेरो अध्ययनमा नेपालको प्राचीन बौद्ध वाच्यन्त्रहरुमा हालसम्म पनि कहीं कतै देखा नपरेका दुईवटा तारबाजाको नाम यहाँ उद्धृत गर्न चाहन्छु । ती हुन्- धनु आकारको एकतारे 'बीणा' र पाँचतार जडिएको जिथार आकारको 'गुञ्ज' । यी दुवै वाच्यन्त्र केवल बौद्धग्रन्थको चित्रमा मात्र देख्न सकिन्छ ।

कवि वैरागी काईला अनुसार- किराँत लोकसङ्गीतमा पनि एउटा तारबाजा पहिले पहिले बज्ने गर्थ्याँ । तर, आजकल त्यो तारबाजा बज्न त परैजाओस् देख्न समेत पाइएको छैन । उक्त तारबाजाको नाम समेत बिर्सि सकिएको छ ।

सूदुर पश्चिमाञ्चल नेपालको बझाङ (चैनपुर) मा वादी युवाले लोकगीतमा एउटा राजस्थानी लोकसारङ्गी बजाएको देखियो । उक्त सारङ्गीलाई उनीहरु 'मसक' भन्ने गर्दा रहेछन् । मसक गलत नाम हो । भारतीय लोकसङ्गीत वाच्यमा न्याउलीबाजा (बबनउष्टुभ) लाई मसक भनिन्छ । सारङ्गीलाई उनीहरुले किन मसक भने ? अध्ययनको विषय भएको छ ।

यसै गरी मिथिला क्षेत्र र तराईका अन्य क्षेत्रमा पनि केही लोक गायकहरुले 'रावणास्त्र' जस्तो लाग्ने गजले रेटेर बजाइने एकतारे सानो तारबाजा बजाएको देखियो । रावणास्त्र नामक उक्त तारबाजालाई उनीहरुले अकै नाम भनेका थिए । स्थानीय नाम अहिले याद हुन सकेन ।

उपर्युक्त दुवै तारबाजा स्थानीय लोक सङ्गीतमा प्रचुर मात्रामा चलेता पनि ती बाजा वाच्यवादनमा र अन्यन्त चल्न सकेका छैनन् । लोप भएका बाजाको खोजी गर्नुत परै जाओस, लोकसङ्गीतमा चलेका तारबाजाहरु समेत प्रचलित नहुनु नेपाली तारबाजाहरुको लागि दुःखको विषय भएको छ ।

नेपाली लोकसङ्गीतमा प्रचलित ती तारबाजाहरु मध्ये हालसम्म नेपाली आधुनिक सङ्गीतमा समेत बज्ने गरेका सारङ्गी, टुड्ना, पिवाँचा, मनरङ्गी मात्र बज्ने गरेका छन् । माथि उल्लेखित धेरै नेपाली तारबाजाहरुले आधुनिक नेपाली सङ्गीतमा स्थान पाउन बाँकी नै देखिन्छ । सङ्गीतकार हरुले यस तर्फ अलिकति पनि चासो राखिदिएमा अझ बढी तारबाजाले आधुनिक सङ्गीतमा समेत स्थान पाउने थिए ।

तारबाजाहरुको समस्या

नेपाली तारबाजाहरु मध्ये सर्वसुलभ सारङ्गी, टुड्ना, डोडमेन आदि हुन् । ती वाद्ययन्त्रहरु बजारमा सजिलै उपलब्ध हुन्छन् । यसो हुनु मुख्य कारण ती वाद्ययन्त्रहरु आवश्यकतानुरूप उत्पादन गरिदैनन् । यसरी तारबाजा उपलब्ध गराउने कुनै कल-कारखाना नभए पनि वाद्यनिर्माताहरुले आफ्नो उत्पादन बढाउनु पर्नेमा यसो भएको थाहा पाइँदैन । उत्पादन गरिएका वाद्ययन्त्रहरुले बजार पाएंनन् भन्ने गुनासो वाद्यनिर्माताहरुको छ भने केही बढी वाद्ययन्त्रहरु आवश्यक परेमा उपलब्ध छैन भन्ने गुनासा उपभोक्ताहरुको छ । यी सबै समस्याका समाधानका लागि एउटा सक्षम व्यवस्थापनको आवश्यकता पर्छ । हालसम्म यसो भएको थाहा पाइँदैन । हामीकहाँ संगीतको संस्थागत विकास नभएर पनि धैर कुरा पछि पर्न गएको हो ।

तारबाजाहरुको संरक्षण, सम्बर्द्धन र विकासका लागि वेलैमा ठोस कदम नचालिने र नीति नबन्ने हो भने भएका थोरै तारबाजाहरु पनि किंवदन्ति मात्र बन्न जाने भय रहन्छ । यसैले समय रहैदै यस विषयमा सबै सङ्गीतप्रेमी, सङ्गीत अनुरागी र सङ्गीत पारखीहरुको ध्यान आकर्षण हुनु आवश्यक छ । अनि सम्बन्धित निकायले गम्भीरतापूर्वक यी समस्यालाई अवलोकन गरि निराकरणका उपाय अवलम्बन गनु पनि त्यतिकै अनिवार्य देखिन्छ ।

नेपाली तारबाजाहरुको वाद्य संयोजन

नेपाली तारबाजाहरुको वादन संयोजन हुन सक्छ भन्ने कुराको प्रमाण सारङ्गी, टुड्ना, डोडमेन, मनरङ्गी र पिवाँचा जस्ता तारबाजाहरुले दिइसकेका छन् । अब यिनलाई आधुनिक सङ्गीतको मापदण्ड अनुसार-सोलो (एकाकी), डुयट (युंगल), ट्रिओ (त्रय), क्वार्ट (चारजनाको), क्विन्टेट (पाँचजनाको), सेक्टेट (छजनाको), सेप्टेट (सातजनाको), अक्टेट (आठजनाको) र विविध प्रकारको तारबाजा संयोजनको सम्भावना रहेको छ । यस बाहेक नेपाली वाद्ययन्त्रहरुको समूहमा च्याम्बर अकेष्ट्रा, कन्स्टर्ट, अकेष्ट्रा, सिम्फनी अकेष्ट्राका रूपमा नैशनल अकेष्ट्रा (राष्ट्रिय वाद्यवादन) को विराटरूप समेत प्रदर्शन गर्न सकिन्छ । अकेष्ट्राहरुमा तारबाजाहरुका साथ अन्य नेपालीवाद्ययन्त्रहरु पनि सम्मिलित हुन्छन् । यसरी वाद्यवादनहरुको निर्माणमा तारबाजाहरुको अहम् भूमिका रहेको छ ।

सन्दर्भ ग्रन्थ

१) नेपाली सङ्गीत स्कृति

- रामशरण दर्नाल

ने. रा. प्र. प्र. २०४५

२) भारतीय सङ्गीतवाच्य

- डा. लालमणि मिश्र

भारतीय ज्ञानपीठ प्रकाशन, १९७३

३) Musical Instruments of Nepal.

Royal Nepal Academy, 1977

४) The Journal of the Music Academy, Madras

Ed. V. Raghvan, Vol. XLIII, Parts I-IV, 1972

We provide following services with
competitive price

- * International & Domestic Air Ticket
- * Holiday packages Domestic/International
- * Packing & freight forwarding
- * Hotel Accommodation

Please Contact:

**EVEREST EXPRESS
TOURS & TRAVELS (P) LTD.**

General Sales Agent

~~AND COUNTRYWIDE~~

Delta Airlines

SINGAPORE AIRLINES

es

P.O.Box: 482, Darbar Marg, Kathmandu, Nepal

Tel: 977-1-220759 (10 Lines), Fax: 977-1-226795

E-mail: info@everest-express.com.np

URL: <http://www.virtual-nepal.com/everest-express>

लोकबाजा बनाउने र बजाउने तरिका

- रामप्रसाद कँडेल

हाम्रो देशका अनेकन भू-भागमा पाईने बाजाहरुको आ-आफ्नै मौलिकता छन् । लोक संस्कृतिको अनुपम फूलबारीमा बाजाले कतै संचारको कार्य गर्दछ । कतै खुसी बोकेर आउँछ । बाजा हाम्रो लोक जीवनको प्राण हो भन्नु अत्यन्तै यथार्थ हुन जान्छ । यिनै मौलिक लोक बाजा मान्छेलाई मात्र साथ नदिई हुन्छ । लोक जीवनमा आउने अन्य पशु पंक्षीको पनि लोक बाजासंग घनिष्ठ मित्रता रहेको हुन्छ । टुड्नाको स्वरले भेंडा र गोठालो दुवैलाई जोड्दछ । प्राणी र वनस्पतिलाई समेत प्रभाव पार्ने केही नेपाली लोकबाजाहरुको संक्षिप्त परिचय प्रस्तुत छ :

चौरीको घण्ट-

हिमाली जीवनको अभिन्न पशु मित्र चौरी । नाक, भुपो आदि नामले चिनिन्छ । यसै चौरीको घाँटीमा भुण्डयाएर बज्ने बाजा चौरी घण्ट हो । चौरीको घाँटीमा बलियो ऊनको डोरीले ज्यादै नै नकसिने गरेर वाँधिन्छ । यो चौरीको घण्ट कनाँसबाट बनेको हुन्छ । यो बाजा चिटिकक परेको हुन्छ । कतै कतै कलात्मक बुटेदार तथा कतै सामान्य सजावटको हुन्छ । बीचमा फलामको रालो भुण्डएको हुन्छ सानो तारले बाँधेर । चौरी चर्दा मुण्टोको हल्लाई संगै यो बाजा बज्दछ । यस्तो बाजाले चौरी आनन्दित बन्दछ । चौरी घण्टले

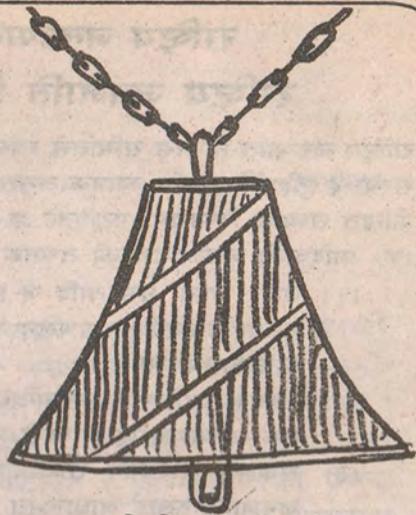

चौरीको घण्ट

हिमाली जीवन तथा चौरीको दुर्ध उत्पादनमा समेत राम्रो प्रभाव पार्दछ । त्यसैले चौरीको घण्ट हाम्रो लोक बाजा हो ।

बोके घण्ट -

यो घण्ट बाखाहरुको घाँटीमा लगाईन्छ । ठूला ठूला बाखाको बथानमा यो घण्ट केही बोका तथा माउहरुलाई वाँधिन्छ, यसबाट बाखाको बथान कुन स्थानमा छ भन्ने थाहा पाउन सकिन्छ । जंगलमा धेरै बाखाहरु कहाँ कता छरिएर रहेका छन् त्यसलाई निरीक्षण गर्न गोठालाहरुलाई सजिलो पर्दछ । काँसको बोकेघण्टको मधुर आवाजले चरन गुन्जायमान भईरहेको हुन्छ ।

बोके घण्ट

तामाको काडलिङ -

मुख्यतः काडलिङ नामको बाजा हाम्रो लामा सम्प्रदायको बाजा हो । गोप्य तन्त्र पुजनमा यो बाजा प्रयोग गरिन्छ । मान्छेको तिघाको हाडको स्वरूपको तथा त्यस्तै प्रकारको आवाज यो बाजाले दिन्छ । तामाको काडलिङ कलात्मक तथा सादा दुवै प्रकारको हुन्छ । तामाको पातालाई बेरेर यो बाजाको एका तर्फबाट फुकदा अर्को छेउको दुईवटा प्वालबाट मधुरो आवाज निस्कन्छ । तामाको काडलिङ बौद्ध धर्मको गुम्बाहरुमा अनिवार्य जस्तै हुन्छ । किनकि हरेक पूजाको लागि आ-आफै प्रकारको बाजा प्रयोग गर्ने हाम्रो चलन छ ।

तामाको काडलिङ

राष्ट्रिय जनगणना २०५८ को सम्बन्धमा

राष्ट्रिय जनजाति विकास समितिको अनुरोध

राष्ट्रिय जनजाति विकास समितिले राष्ट्रिय जनगणना २०५८ को सम्बन्धमा जनजाति संघ संस्था र बुद्धिजीविहरुसंग व्यापक अन्तरकृया र छलफल पछि निम्न वर्मोजिमको सुझावहरु केन्द्रित तथ्यांक विभागमा पठाएको छ ।

- (क) आदिवासी जनजातिहरुको तथ्यांक दुरुस्त बनाउन अपनाउनु पर्ने कुराहरु
- (१) जाति, भाषा, धर्म आदि जे छ उहि लेख्ने लेखाउने । आदिवासी जनजातिहरुको हकमा अन्तराष्ट्रिय प्रचलन अनुसार व्यक्तिगत भन्दा पनि सामुहिक जबाबालाई आधिकारिक मान्ने ।
 - (२) "गणक निर्देशिका" जनजातिहरुको संस्कृति अनुकूल सुधार हुनु पर्ने जानजातिहरुका संघ संस्थाहरुलाई आगामी २००९ को जनगणनामा परिचालन गरिनु पर्ने ।
 - (३) संकलन गरिएको तथ्यांकहरुको प्रशोधन, विश्लेषण तथा प्रकाशन गर्दा जनजातिहरुलाई आधानभूत इकाईको रूपमा लिईनु पर्ने त्यसका लागि Data-base नै निर्माण गर्नुपर्ने ।
 - (४) परिवारको लागतमा घर मुलिको नाम, जाति, धर्म र भाषा उल्लेख गर्नु पर्ने । जनजातिका आधारमा परिवारको विवरण निकाल्नु पर्ने ।
 - (५) भाषाका सन्दर्भमा ३ बटा प्रश्नहरु सोधन सान्दर्भिक देखिन्दै :
 - (१) मातृभाषा (जातियभाषा)
 - (२) दोश्रो भाषा
 - (३) तेश्रो भाषा
- (क) कार्यान्वयनका लागि ध्यान दिइनु पर्ने पक्षहरु :
- (१) तथ्यांक संकलन गर्नु भन्दा अगाडी विभिन्न जनजातिय भाषामा प्रचार प्रसार गर्नु पर्नेछ । जस्तै : रेडियो, टेलिभिजन, पम्पलेट्स, पत्रपत्रिका मार्फत, पोस्टर, कार्टुन प्रदर्शन, भिजुएल प्रदर्शन आदि ।
 - (२) जनगणनाको शुरु देखि अन्त्य सम्म जनजाति सदस्यहरुको सहभागितालाई प्राथमिकता दिइनु पर्ने ।
 - (३) गणक निर्देशिका सरल हुनु पर्ने ।
 - (४) जुनजुन जनजातिको संभावित बाहुल्यता भएको क्षेत्रहरुमा संभावित जनजातिहरुको संस्कृतिको बारेमा संबेदनशील, गणक सुपरभाईजर नियुक्त गरि परिचालन गर्नु पर्ने ।
 - (५) अन्तराष्ट्रिय प्रचलन अनुसार धर्मको महलमा Ascending order मा राख्ने साथै बोन, किराती र नास्तिक थपी निम्न वर्मोजिमको अर्डरमा राख्ने :
 - (क) बोन (ख) जैन (ग) इसाई (घ) नास्तिक (ड) किराती (च) इश्लाम
 - (छ) बौद्ध (ज) हिन्दु (झ) अन्य

श्री ५ को सरकार
स्थानीय विकास मन्त्रालय
राष्ट्रिय जनजाति विकास समिति
अनामनगर, काठमाडौं
फोन: २६६४८०, २६५१४३

च्याबुङ् बाजा र नाच

बैरागी काइँला

लिम्बु जातिको लोकसङ्गीत

लिम्बुजाति नेपालको प्राचीन किरातजातिमध्ये को मुख्य शाखो आधुनिक नेपालको लिम्बुवान क्षेत्र यिनको मुख्य वासस्थल हो । आफै धर्म, भाषा र संस्कृति भएको लिम्बुजाति लोकसंगीतमा धनी जाति हो । लिम्बु लोकसंगीतमा (पाड् सामङ्क) लोकगीत (पाड् साम्लो), लोकनृत्य (पाड् लाङ्ड) र लोकवाद्य (पाड्मुङ्ड)हरू पर्दछन् । लिम्बुजातिको प्रमुख लोकवाद्य (पाड्मुङ्ड) च्याबुङ् होभने प्रमुख लोकनृत्य (पाड् लाङ्ड) धाननाच (याँलाङ्ड) हो ।

लिम्बुजातिको लोकवाद्य

लिम्बुजातिको लोकवाद्यकाबारे केही चर्चा यहाँ गरिन्छ । लिम्बुजातिको प्रमुख लोकवाद्य (पाड्मुङ्ड) च्याबुङ् भए पनि अन्य प्रमुख लिम्बु लोकबाजाहरू निम्नानुसार छन् :

- १) के अथवा च्याबुङ्
- २) चेत्या अथवा थाल
- ३) ता अथवा भ्याम्टा
- ४) कोम, मिक्ला अथवा बिनायो
- ५) कोम, फेन्जे अथवा मुर्चुङ्गा
- ६) नेग्रा अथवा नगरा
- ७) मेप्फामा अथवा मुरली
- ८) तुङ्गेबा अथवा एकतारे
- ९) पुत्तुङ्गे अथवा डमरु
- १०) तेत्लाफेंक्वा अथवा पातबाजा

ढोलआकारका बाजा र च्याबुङ्

भरतमुनिको शास्त्रीय व्याख्यानुसार चार वर्गका वाद्ययन्त्रहरू (भट्टराई, २०३९:४४०) हुन्छन्, जस्तै: तत्(तार), सुषिर, अवनद्ध, र घन। यी चारथरिका वाद्ययन्त्रहरू लिम्बुजातिका वाद्यसमूहमा पनि पाइन्छन्। एकतारे वा तार, जसलाई लिम्बुभाषामा तुङ्गेबा भनिन्छ, औलाले कोट्याएर बजाइने बाजा हो। लिम्बुजातिका वाद्यसमूहमा रेटेर बजाइने बाजा देखिएको छैन। मुरली, मुर्चुङ्गा र बिनायो सास फुकैर बजाइने बाजा हुन्। च्याबुङ्, चेत्थ्या वा थाल, ता वा भयाम्टा र नगरा ठोकेर बजाइने बाजा हुन्। माथि वर्णित परम्परागत वाद्ययन्त्रहरूमध्ये केही वाद्ययन्त्रहरू, जस्तै: नगरा सिक्किमका राजाले वा सेनराजाले र पछिबाट नेपाल एकिकरण गरेपछि गोर्खाका राजाले समेत लिम्बु प्रमुखहरूलाई लालमोहर सहीत निशानका रूपमा दिएको बाजा हुन् सक्छ। तुङ्गेबा र पुत्तुङ्गेहरू जोसमनी साधुपरम्पराको विस्तार र प्रभावसँग तथा पछिबाट महागुरु फाल्गुनन्दको सत्यहाडमा धार्मिक पन्थको विस्तारसँग आएको अनुमान गर्न सकिन्छ। भजनकीर्तनमा प्रयुक्त हुने यी बाजा साधुका बाजा हुन् भनिन्छ।

लिम्बु जातिको जातीय बाजा: च्याबुङ्

लिम्बुजातिको लोकबाजाहरूमा प्रमुख बाजा च्याबुङ् हो। लिम्बुहरू च्याबुङ् बजालाई “के” भन्दछन्। यथार्थमा भन्नो होभने च्याबुङ् लिम्बुहरूको जातीय बाजा हो। यो बाजा बजाइने बाजामात्र होइन, तर नाच्दै बजाइने वा बजाउदै नाच्नुपर्ने बाजा हो। शुरुदेखि नै धार्मिक भन्दा पनि सांस्कृतिक महत्ता लिएर निर्माण भएको यो बाजा शुभकार्य र शुभ उपलक्ष्यका अवसर मा हर्ष र आनन्द अभिव्यक्त गर्न बजाउदै र यसको तालमा नाचिने गरिन्छ। हिजोआज त राष्ट्रिय उत्सव र भेलामा पनि च्याबुङ् नाच्नेबजाउने गरेको पाइन्छ।

HIMALAYAN PETROCHEMICALS Ltd.

Head Office: Khetan's Industry House; P.O. Box No. 11211; Bijulibazar, Kathmandu, Nepal
Phone: 977-1-224048, 226509; Fax: 977-1-222807
Works: Thumsi- 9; Gashakot, Nawalparasi; Nepal. Phone: 977-56-22136

च्याबुद्ध बाजाको उत्पत्ति

च्याबुद्ध (के) को उत्पत्तिबारेमा धेरै प्रकारका कथाहरू पाइन्छन् । ती कथाहरूमा बहुप्रचलित कथा यस्तो छ । उहिले तिगेन्जड़ निवासी फाक्सेरा र इन्नासरेघड्ना वा सिम्सारा वा तिगेन्जड्नाका जुम्ल्याहा छोराहरूमा जेठो बाघ (केसामी) र कान्छो मान्छे (नाम्सामी) थिए । दाजुभाइबीचमा रीसइबी उत्पन्न भएपछि लडाई र भगडा शुरु भयो । तिनकाबीच पछि ठुलो युद्ध हुँदा मान्छे-भाइले बाघ-दाजुलाई मार्न सफल भयो । बाघ-दाजुको छाला काढेर सुकाइकन राख्यो । त्यो छाला पछि लासाहाडले राखेको थियो । मान्छेहरूमा पाजाइबाले पहिलो निर्माण गरेको घर घुन र धमिरो लागेर भत्किंदा फेरि अर्को घर बनाएपछि लेप्मुहाडको उपदेशअनुसार गीत गाउन सिपालु केवनफुड्बा र नाच्न सिपालु लोदेनहाड र फुड्देनहाडभै प्रसिद्ध साम्बाहरूलाई च्याबुद्ध लिएर नृत्य गर्न का लागि बोलायो । “के” अथवा च्याबुद्ध बजाएर तिनले नृत्य गरेर घुन र धमिरा भारिदिए, त्यसरी भरेका धमिराहरू बाजा बजेको सुनेर आउने तेम्लामा लाफेकमा पन्छीहरूले टिप्पै खाएर सखाप भई घर भत्किएन भन्ने कथा छ । उहिले केसामी र नाम्सामीको सम्फना पछिसम्म रहिरहोस् भनी लासाहाडले अथवा कतिको भनाइमा लेप्मुहाइको आदेशअनुसार सिङ्हिति माड्ले साइसिङ्ड वा सबेन्सिङ्ड (खमारी) को काठ खोपेर ध्वान्द्रो पारी केसामीको छाला माढेर बनाई राखेको त्यो बाजा बजाउँदा घुरुङ्ग घुरुङ्ग गरी बाघ गर्जेभै आवाज निस्कन्थ्यो । आवाज पनि बाघ (केबा) कोजस्तै निस्कने बाघ (केबा) कै छालाबाट बनेको त्यस बाजाको नाम पनि त्यसैकारणले पछिबाट “के” रहन गएको हो भनिन्छ ।

यसरी प्रागऐतिहासिक कालमा मान्छेले सिकारी जीवन पूर्णरूपले नछोड्दाकै अवस्थामा, भर्खर कृषियुगतिरको प्रस्थानकालको समयमा, कृषिउपजको भण्डारण थालेको बेलातिर यस बाजाको उत्पत्ति भएको देखिन्छ ।

अर्को के पनि के देखिन्छ भने च्याबुद्ध बाजाको उत्पत्तिका कारण धार्मिक, आध्यतिमिक र सांस्कृतिक हुन पुगेको छ ।

च्याबुद्ध बाजाको बनावट

“के” वा च्याबुद्ध ढोल आकारको खरीविहिन बाजामध्येको बाजा हो । खरी भएका मादलभै बाजाभन्दा त्यसैले उत्पत्तिका हिसाबमा खरीविहीन च्याबुद्ध बाजा प्राचीन हो भनिन्छ । सिकारी युग र फलफूल कन्दमूल सङ्ग्रह गरी खाने युग (८०००-५००० ई.प.) देखि नै लिम्बुजातिसँग यो ढोलआकारको बाजा थियो भन्ने अड्कल विद्वान्हरूको छ ।

वी.सी. दबेले आर्यसभ्यताभन्दा पूर्व नै (५०००ई.प्.) ढोल आकारका यस्ता बाजा वा वाद्ययन्त्र पाइएकाछ्न, जो सिन्धुधाटीमा आर्यहरूको आगमनभन्दा अघिको सभ्यताको अवशेष हो (चैतन्य सुब्बा, १९९५: २३) भनेकाछ्न। ५०० ई.प्. अघि नै (भट्टराई, २०३९: १३) भरतमनिले भरतनाट्याम्मा छालाले मोढेको ढोलआकारका वाद्ययन्त्र (अवनद्व)को चर्चा गरिसकेकाले पनि च्याबुड बाजा प्राचीन बाजा हो भन्न सकिन्छ। यो अवनद्ववर्गभित्र पर्ने ताल बाजा हो।

विशेषतः टुनी अथवा खमारीको काठबाट बनिने पहिले पहिले यासा वा स्याक्वाको छाला प्रयोग हुने तर आजकल त च्याङ्गाको वा बाखाको छालाले पनि माढेर बनाइएको हुन्छ। यसको लम्बाइ दुई फुटदेखि अडाइ फुटसम्म हुन्छ।

क. हुक् चाड्गे : पोथी स्वर :

१. च्याबुडको दाहिने पाटालाई पोथी स्वर भनिन्छ। यसैलाई संझीतको भाषामा मन्दसप्तक (पृथ्वनि (mediem sound) भनिन्छ। लिम्बु भाषामा हुक् चाड्गे भनिन्छ।
२. दाहिने पाटा हुनाले दाहिने हातले जाड जाडले पिट्दै बजाइन्छ। यसरी जाडले पिट्दा तिखो स्वर च्याङ्...च्याङ्...निस्कन्छ।
३. दाहिने पाटालाई दाहिने हातले मात्र पिट्दै बजाइने हुँदा हुक्चाड्गे भनिएको हो। देव्रे पाटालाईभै कहिले पनि काठको गजो (सिङ्गापे) ले हिर्काईकन बजाइदैन।

ख. सिङ्गचाड्गे : भाले स्वर

१. देव्रेपाटालाई भालेस्वर भनिन्छ। संझीतको भाषामा मन्दसप्तक साँध्वनि (low sound) भनिन्छ। लिम्बुभाषामा सिङ्गचाड्गे भनिन्छ।
२. देव्रे पाटा हुनाले देव्रे हातले जोड जोडले पिट्दै बजाइन्छ। यसरी जोडले पिट्दा पनि विस्तारसितको आवाज स्वर घुरुङ्....घुरुङ्...निस्कन्छ।
३. देव्रेपाटामा वा सिङ्गचाड्गेमा गहुआदिको पीठो मुछ्येर २-४ दिन राखिन्छ जहाँ कालो डाम बस्दछ। यसो गरेको कारण हो निस्कने स्वर विस्तार (low) बजोस्।
४. देव्रेपाटालाई सिङ्गचाड्गे भनेको कहिलेकाही नाचको किसिमअनुसार देव्रे पाटाको घेरामा हातले थाप नदिईकन घण्टी बाँधेको काठको बुट्टेदार छोटो गजो (सिङ्गापे)ले विस्तार पिट्दै (द्याक.....द्याक.....वा केट.....केट.....) मन्दस्वर (low) निकालिन्छ। यस्तो आवाज सिङ्गचेक्वालाङ् (लाहाँचे नृत्य : woodpecker) मा निकालिन्छ।

ग. साप्सिङ्

काठको बुडेदार टोटो गजो जसमा मसिना घण्टी र फुर्काहरू भुण्ड्याइएका हुन्छन्। देव्रे हातले यस गजोले देव्रे पाटाको घेरामा विस्तार थाप दिइन्छ ।

घ. केनाम् : लोती

च्याब्रुड् काँधमा भिरेर बोक्नलाई बेतको चोयाको नाम्लो वा लोती बनाएको हुन्छ ।

What are the chances of your 'TRAVEL-TRIP' becoming 'TROUBLE-TRIP'

MEDICAL & EMERGENCY EXPENSES ? PERSONAL ACCIDENTS ? HOSPITALISATION ? LOSS OF CHECKED BAGGAGE ? DELAY OF CHECKED BAGGAGE ? LOSS OF PASSPORT ? PERSONAL LIABILITY ?

Chances are it could happen to you no matter how careful you are. But there is a way by which you can overcome these dilsasters through '**EVEREST TRAVEL TRIP INSURENCE POLICY**'.

Keeping in mind the possible hazzards, you could face in your trip abroad, our Travel Trip Insurance Policy is thoughtfully designed to offer you maximum security and support during any unfortunate happenings.

With the '**EVEREST TRAVEL TRIP INSURANCE POLICY**' you and your family are insured against most of the frequent, as well as possible travel liabilities aboard.

So the next time you plan your trip abroad, first plan to visit to our office. It could be the best part of your travel trip plan abroad.

For more information about TRAVEL TRIP INSURANCE POLICY..

EVEREST INSURANCE CO. LTD.

Siddhi Bhawan, Kantipath, Kathmandu

Tel: 240363, 243631, Fax: 240083

Security and Support when you need it most.

ड. सिङ्गरकपा : साँचो

ढोलको बीचमा नपनरीकन केही छेउमा लाम्चो वा तन्केको प्वाल पारेको हुन्छ । त्यस प्वालबाट यौटा काठको गजोभैं टुक्रा ढोलको ध्वान्द्रेभित्र घुसारीकन राखिन्छ । त्यस काठमा यौटा पाइरा भुण्ड्याएको हुन्छ जसलाई साँचो भनिन्छ । त्यो काठको गजोभैं टुक्रामा भुण्ड्याएको पाइरा भने ढोललाई मोरेको छालापटि पारेर टागेको हुन्छ । बजाउँदा जव ढोललाई चर्को थाप दिइन्छ, त्यस बखत पाइराले छालालाई स्पर्श गर्न पुगदा थर्केर स्वर मीठो सुनिन्छ भनिन्छ ।

के:ला:ङ् : च्याब्रुङ् नाच

च्याब्रुङ् बाजा बजाउँदै विभिन्न अवसर, पारा र किसिमले नाचिने नृत्यलाई च्याब्रुङ् नाच भनिन्छ । यो नृत्य पुरुषप्रधान नृत्य हो । च्याब्रुङ् नाचमा स्त्रीजातिले पनि सम्मिलित भई नाचमा भाग लिन्छन् । तर यसरी भागलिने कार्य नियमित नै हुन्छ भन्ने छैन । अवस्था र परिस्थितिअनुसार हुन्छ । स्त्रीजातिले च्याब्रुङ् नृत्यमा भाग लिए पनि च्याब्रुङ् बाजाभने बजाउँदैनन् । च्याब्रुङ् भिरेर नाच्ने पुरुषहरूका बीचबीचमा पसेर हातले चाल गर्दै बाजाबो तालमा ताल मिलाइकन नृत्यमा साथ दिन्छन् ।

च्याब्रुङ् नृत्यमा गीत गाइदैन तर विशेष अवसरमा, जस्तै समारोहमा भागलिन आइपुगदा वा समारोहस्थलमा (१) प्रवेश गर्दा गाएकोजस्तो संवाद बोल्दै वा बिदा लिंदा वा समारोहस्थलबाट (२) प्रस्थान गर्दा गाएकोजस्तो संवाद बोल्दै नाच्ने गरेको पनि पाइन्छ । त्यसरी नै कार्य हुने घरमा वा समारोहको स्थलमा आमन्त्रितलाई (३) स्वागत गर्दा तथा कार्य गर्ने/गराउँने वा नव बिबाहित वरवधुलाई (४) आशिष लिने नृत्य गर्दा पनि गाएकोजस्तो संवाद बोल्दै नाच्ने गरेको पनि पाइन्छ ।

च्याब्रुङ् नाच र यसका किसिम

क. बोल र तालअनुसार:

च्याब्रुङ् नृत्यको मुख्य प्रकार तीनबाटा हुन्छन् भनिन्छ । ती हुन्कुसरक्पा, सिङ्गरक्पा र नछेम्बा । तर पनि च्याब्रुङ् बाजाको बोल वा ताल त आधार भूतरूपमा यैटै हुन्छ भनिन्छ । त्यो आधारभूत बोल वा ताल वो च्याब्रुङ् नृत्यको मुख्यपारा वा ताललाई कुसरक्पा भनिन्छ । कतिले यसलाई कुसलाम्बा अर्थात आधारभूत र सामान्य पारा अथवा किसिम वा ताल पनि भन्दछन् । र त्यही आधारभूत वा मुख्य ताल (कुसरक्पा) मा पारा थपेर विभिन्न प्रकारको नृत्य नाचिन्छ । कुसरक्पाबाट अर्को पारामा वा

तालमा नृत्यलाई लान अधि खास किसिमको पारा बजाइन्छ जसलाई “लाःङ्गाम् फोःमा” भनिन्छ । मुख्य नृत्यबाट नृत्य परिवर्तन गर्दा हुक्चाङ्गेलाई एकपल्ट जोड्ले हातले थाप मारेर सिङ्गचाङ्गेलाई हातले वा सिङ्गापले तीनपटक केट...केट...केट...गरी बजाइन्छ । त्यसपछि अर्को प्रकारको नृत्य गर्न थालिन्छ ।

च्याब्रुडको मुख्य ताल कुसरक्पामा नै अवसरअनुसारको नृत्य गर्दा विविध पारामा नाचिन्छ । यसरी नाच्दा फरक ताल वा पारा थपिने प्रक्रियालाई कुसाःयाकमा भनिन्छ । यसरी बोल र तालअनुसार च्याब्रुड नृत्यको विभिन्न प्रकार भएको पाइन्छ ।

सिङ्गसरक्पा र नेछेम्बा नृत्यसँग केकेमा भिन्नता हुन्छ त भन्ने देखाउँनका लागि यी तीनै प्रकारका नृत्यमा नाच्दा चालिने खुट्टाका चाल वा कदम (steppings) विवरण सहित यहाँ दिइन्छ ।

१. कुसरक्पा

च्याब्रुड नाचको किसिम विभिन्न हुन्छन् । नाचका प्रकार विभिन्न भए पनि च्याब्रुडको बोल (Notes) च्याङ्....घुरुङ्...च्याङ्... नै हुन् । यिनै बोललाई विभिन्ननाचमा बजाउदै नाचिन्छ ॥ यो च्याब्रुड बजाई नाचिने पाराहरूमा सबैभन्दा प्रचलित पाराको नाच हो । यो नृत्य गर्दा दाहिने कदमबाई शुरू गरेर तत्कालै १. देब्रेकदम अधि बढ्छ र पूनः २. दाहिने कदम अधि बढ्छ, ३. तत्क्षण रोकिएर फेरि दाहिने कदमबाट शुरू गरी ४. कदम अधि बढ्ने, सामान्य चालमा फेरि माथिकै पाराले नाचिन्छ । च्याब्रुडको बोल पनि कदमअनुरूप बज्दछ । यसरीफेरि नाचको अर्को चक्र शुरुहुन्छ, चलिरहन्छ ।

२. सिङ्गसरक्पा

यो नृत्य गर्दा १. दाहिने कदम अधि बढाई शुरू गरेर तत्कालै १. देब्रेकदम अधि बढ्छ र पूनः २. दाहिने कदम अधि बढ्छ, र लगातार ३. देब्रै कदम चालेर तीन कदम पछाडि चाल्दै ४. समग्र शरीरलाई फनक्क घुमाउदै दाहिने खुट्टा भट्कारेर उचाल्नु र कमसः ५. देब्रे पनि त्यसरी नै उचाल्नु ६. त्यसपछि देब्रे कदम अगाडि चालेर ७. दाहिनेकदम चाल्नु र पूनः ८. देब्रै अगाडि चालेर ९. एकछिन रोकिएभैं गरी १०. तीन कदम अगाडि शुरुशुरू चालेर नाच्दै ११. देब्रे खुट्टा उचाल्दै फनक्क घुमेर १२. दाहिने खुट्टा उचाल्नु । यहाँ एक चक्र पुरा हुन्छ । यसरी नै कम अगाडि बढाउदै फेरि माथिकै पाराले नाचिन्छ । च्याब्रुडको बोल पनि कदमअनुरूप बज्दछ ।

३. नेछेम्बा

यो नृत्य गर्दा १. दाहिने कदम अधि बढाई शुरु गरेर तत्कालै १. देव्रेकदम अधि बढाई र पूनः २. दाहिने कदम अधि बढाई, र तत्क्षण रोकिएकै गरेर ३. लगातार दाहिने कदम चालेर तीन कदम अगाडि बढनु र ४. दुई कदम पछाडी सर्नु, समग्र शरीरलाई फनक्क घुमाउदै ५. दाहिने खुट्टा भट्टकारेर उचाल्नु र क्रमसः ६. देव्रे पनि त्यसरी नै उचाल्नु ७. त्यसपछि दाहिने खुट्टा फनक्क घुमाउदै देव्रे कदम अगाडि चालेर ८. दाहिनेकदम चाल्नु र पूनः ९. देव्रै अगाडि चालेर १०. एकछिन रोकिएभैं गरी ११. तीन कदम अगाडि शुरुशुरु चालेर नाच्दै १२. देव्रे खुट्टा उचाल्दै शरीरले नै फनक्क वा गोलो घुमेर १३. शुरुको स्थितिमा आउँनु । यहाँ एक चक्र पुरा हुन्छ । यसरी नै क्रम अगाडि बढाउदै फेरि माथिकै पाराले नाचिन्छ । च्याब्रुडको बोल पनि कदमअनुरूप बज्दछ ।

HISEF

Offers Loan Facilities

- * for business & industrial purpose
 - * for housing
 - * for vehicle hire-purchase
- at affordable interest rates, with quick loan processing and flexible repayment schedules.

HISEF

P.O.Box: 8875, Siddhi Bhawan
Kantipath, Kathmandu, Nepal.

Promoted by Khetan Group

Tel: 224188, 240082, Fax: 250195

UNISON/Khetan/HISEF

ख. च्याब्रुङ् नाचको किसिम : स्थानअनुसार

च्याब्रुङ् नाच लिम्बुको धाननाच भैं क्षेत्र वा स्थानविशेषका कारणले पनि विभिन्न प्रकारका हुन्छन्, जस्तै :

४. ताम्राङ्गो अथवा तमोरखोले

यो नाच चारखोले वा पान्थरे नाचभन्दा केही ढीलो गतिमा नाचिन्छ ।

५. फेदाप्पे

यो नाच पनि चारखोले वा पान्थरे नाचभन्दा केही ढीलो गतिमा नाचिन्छ ।

६. सारदाप्पे अथवा पान्थरे,

पान्थर क्षेत्रमा प्रचलित नाचको पारालाई पान्थरे भनिन्छ । कसै कसैले सारदाप्पे वा सिरदाप्पे पाराको नाचनै पान्थरे नाच हो तथा यो पान्थरको सारदाप इलाकाबाट प्रचलित भएको भनी लेखेको पनि पाइएको छ । यो नाच तमोरखोले र फेदाप्पे नाचभन्दा केही छिटो चालमा नाचिन्छ, तर चारखोले पाराभन्दाभने केही ढीलो हुन्छ ।

७. चारखोले

चारखोलाले सिन्चन गरेको भनेर इलाम जिल्लालाई चारखोला पनि भनिन्छ । यस क्षेत्रबाट प्रचलित नाचलाई चारखोले नाच भनिन्छ । यो नाच अरु क्षेत्रका नाचका पाराभन्दा छिटो पाराले नाचिन्छ ।

८. टथरे

लिम्बुवानको छथर क्षेत्रबाट प्रचलित भएको नाचको पारा हुनाले छथरे नाच भनिएको हो ।

ग. च्याब्रुङ् नाचको किसिम : अवसरअनुसार

जसरी धार्मिक, सांस्कृतिक, सामाजिक दृष्टिकोणले अत्यन्त महत्वपूर्ण हुन्छ च्याब्रुङ्नृत्य उसरी नै मनोरन्जनका दृष्टिले पनि महत्वपूर्ण हुन्छ । धार्मिक वा सामाजिक विभिन्न सुखद उपलक्ष्यामा च्याब्रुङ् बजाई नृत्य गरिन्छ । जस्तै: घरपैचो गर्दा, बिहै गर्दा, पूजाआजा गर्दा ।

९. थकथाम्मा लाङ् वा हिम्लिलि :

नयाँ घरको निर्माण भएपछि घरमा घुन वा धमीरा लागेर घर नभत्कियोस् भनी च्याब्रुङ् नृत्यका साथमा नयाँ घरमा प्रवेश गर्ने लिम्बुजातिको प्राचीन परम्परा रहिआएको छ । यसरी नयाँ घरमा प्रवेश गर्दा वा घर पैचोमा नाचिने नृत्यलाई थकथाम्मा लाङ् वा हिम्लिलि भनिन्छ । यो नाच नयाँ

घरको वरिपरि , मुलखा बोको वरिपरि नाचिन्छ ।

यो नाच नाच्दा यसरी नाचिन्छ

(क) पहिले दाहिने पाटामा दाहिने हातले एक पटक थाप दिइन्छ ।

(ख) दोसो, देव्रे पाटामा देव्रेहातले दुई पटक थाप दिइन्छ , र यो क्रम तीन पटक दोहोर्याइन्छ , र, त्यसपछि अकर्णदिशातिर घुमेर यस क्रमलाई दोहोर्याइन्छ , जस्तै

थक् (च्याङ्).... थाम् (घुरुङ्).... थाम् (घुरुङ्)....

थक् (च्याङ्).... थाम् (घुरुङ्).... थाम् (घुरुङ्).

थक् (च्याङ्).... थाम् (घुरुङ्).... थाम् (घुरुङ्)....

१०. मे:क्खिम् लाःङ्

शुभविवाहको अवसरमा नाचिने नृत्यको श्रृङ्खलालाई मे:क्खिम् लाःङ् भनिन्छ । विवाह हुने घरमा यो नाच दिनभर रातभर नाचिन्छ । यसरी नाच्दा नृत्यको आधारभूत तालभने कुसरक्पा नै हुन्छ । विवाहको चरणमा नाचिने विविध नाचहरू कुसरक्पामा नै विभिन्न प्रकारले र पाराले च्याब्रुङ् बजाउदै अन्य पाराहरू थपेर नाचिन्छन् ।

यसरी नाचिने नाचका पारा र तिनका नाम पनि विभिन्न हुन्छन् , जस्तै

११. लाम्जागे : प्रस्थान नृत्य

शुभकार्य हुने घरकाले निम्तो दिएपछि च्याब्रुङ् नाच्नेहरू च्याब्रुङ् बजाउदै आउँछन् , या बाटामा बेहुली लिन जाँदा पनि च्याब्रुङ् बजाउदै जान्छन् । यसरी हिंड्दै बजाइने पारालाई वा नाचेकोभै बजाउदै हिंड्दैने चाललाई लाम्जागे लाःङ् भनिन्छ । हिंड्दै बजाउनु पर्ने र नाचेकोभै हिंड्नु पर्ने यो पारा सामान्य बजाई र हिंडाईजस्तो मात्र हुन्छ । जस्तै च्याङ्...घुरुङ्..... , च्याङ्...घुरुङ्..... , च्याङ्.....घुरुङ्.....।

१२. लाम्लक्मा : स्वागत नाच

विवाहका अवसरमा माइतिघरबाट बेहुलाको घरमा बेहुली लिएर आउँदा घर आइपुग्ने बखतमा बाटामा विश्राम गराइन्छ, जहाँ खाजापानी सहीत बाजागाजा र च्याब्रुङ् बजाउदै स्वागत गरी ल्याउनका लागि जानुपर्छ । यसरी जाँदा च्याब्रुङ् बजाउदै र नाच्दै जानु पर्दछ । यसअवसरमा नाच्दै बजाइने पारालाई नै लाम्लक्मा लाःङ् : स्वागत नाच भनिन्छ । यतिबेला बजाइने पारा माथि लाम्जागे लाःङ्‌मा वर्णित भैं नै हुन्छ ।

१३. लाःङ्साम् फोःमा : नाच जगाउँने नाच

(क) च्याब्रुङ् नृत्य गर्दा आधारभूतरूपमा कुसरक्पाको पारा वा तालमा नै नाचिन्छ भनेर मार्थि मार्थि पनि उल्लेख गरिएको नै छ । तर अवसरअनुसार अकै ताल वा पारामा पनि बजाउँदै नाचनुपर्ने अवस्था हुन्छ । यस्तो अवस्थामा अकौं ताल वा पारामा जान अघि विशेष ताल वा पारा बजाउँदै ताल वा पारा परिवर्तन गरिन्छ, जसलाई लाःङ्साम् फोःमा भनिन्छ ।

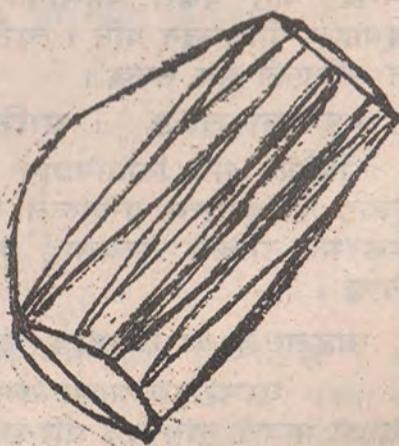
(ख) कुनै पनि विशेष अवसरमा, जस्तै विहे वा घरपैचोमा, कुनै पनि पारा नाच्न अघि बजाइने ताल वा नाचिने पारा हो यो पनि भनिन्छ । अघिबाट नै नाच्दै गर्नेहरूका वीचमा नयाँ आउने नर्तकले मिसिन लाई जाउँदै नाच्दै आउने पारा हो पनि भनिन्छ ।

१४. युङ्साङ् : बसाउँनी

विहेको अवसरमा विहेघरमा बेहुली वा बेहुली र उसका साथमा आउने लोकन्दीहरूलाई निर्दिष्ट स्थानमा बसाइन्छ । यस्ता अवसरमा निर्दिष्ट स्थानमा वसिदिनुहवस् भनी अनुरोधका साथमा च्याब्रुङ् नृत्य पनि नाचिन्छ, अथवा भोजन गराइसकेपछि तोकेको बासमा लगी आरामकालागि वसिदिनुहवस् भनी अनुरोधका साथमा च्याब्रुङ् नृत्य पनि नाचिन्छ । यसरी बेहुली र लोकन्दीहरूलाई वसिदिनकालागि नाचिने च्याब्रुङ् नृत्यलाई युङ्साङ् लाःङ् : बसाउँनी नृत्य भनिन्छ ।

१५. पङ्साङ् : उठाउँनी

विहेघरमा बेहुली वा बेहुली र उसका साथमा आउने लोकन्दीहरूलाई घरका बाहिर नै बनाएको बासमा बसाइन्छ । विशेष कार्यका लागि अन्य स्थानमा जाने परेमा, जस्तै भोजनका लागि भत्यार घरमा जान वा लगनविधिका लागि घरभित्र जान परेमा बेहुली र उसका साथमा आउने लोकन्दीहरूलाई उठिदिनुहवस् भनी अनुरोधका साथमा च्याब्रुङ् नृत्य पनि नाचिन्छ, अथवा भोजन गराइसकेपछि आरामकालागि तोकेको बासमा जान उठिदिनुहवस् भनी अनुरोधका साथमा च्याब्रुङ् नृत्य पनि नाचिन्छ । यसरी बेहुली र लोकन्दीहरूलाई

उठिदिनकालागि नाचिने च्याब्रुङ् नृत्यलाई पड्साङ् लाःङ् : उठाउँनी
नृत्य भनिन्छ ।

१६. मेक्काम् लाःङ्

शुभविवाहको अवसरमा लगनविधि सम्पन्न गर्ने धडिमा नाचिने
नृत्यलाई मेक्काम् लाःङ् भनिन्छ । घरभित्र फेदाङ्माले लगनविधिको
अनुष्ठान गर्दागदौ घरबाहिर च्याब्रुङ् कुसरक्पाको तालमा नै नाचिरहेको
हुन्छ । भित्र अब लगनको विधि सम्पन्न गर्नेधडि भयो भनेपछि च्याब्रुङ्
नाच्नेहरू भित्र पस्दछन् र मूलखावाको वरिपरि तलको ताल बजाउँदै
नाच्दछन् । यो नाच नाच्दा यसरी नाचिन्छ :

(क) पहिले दाहिने पाटामा दाहिने हातले तीन पटक थाप दिइन्छ :

(ख) दोस्रो, देब्रे पाटामा देब्रेहातले तीन पटकका दरले तीनपल्ट थाप
दिइन्छ, र यो क्रम दोहोर्याइन्छ । जस्तै

मे (च्याङ्)..... मे (च्याङ्)..... मे (च्याङ्)....

काम् (घुरुङ्)..... काम् (घुरुङ्)..... काम् (घुरुङ्)....

काम् (घुरुङ्)..... काम् (घुरुङ्)..... काम् (घुरुङ्).

काम् (घुरुङ्)..... काम् (घुरुङ्)..... काम् (घुरुङ्)...

१७. तङ्ग्बा हुङ्मा : तोङ्ग्बा घोप्त्याउने नृत्य

लगनविधिको शुभमुहुर्तमा मेक्काम् लाःङ् गरेपछि लोकन्दीहरूसँग
इत्रिनेजस्ता क्रियाकलाप पनि च्याब्रुङ् नाच्ने गर्दछन् । यस्तो अवसरमा
खास नृत्य र खास प्रकारको बजाई त हुँदैन तर एकपल्ट जोडले
च्याङ्..... बजाएर घुरुङ्..... घुरुङ्..... घुरुङ्..... घुरुङ्... गरी बजाइदै वरिपरि
घुमिन्छ, जुन बखत बेहुलीका साथी लोकन्दीहरूका लागि राखिएका
तोङ्ग्बाहरू पोखिन्छन् पनि । त्यसैले यस नाचलाई तोङ्ग्बा पोखाउने नाच
पनि भनिएको हुन सक्छ ।

१८. मुइथामा लाःङ् : आशिष दिने नृत्य

बिहेको सबै विधिविधान सम्पन्न भइसकेपछि नव विबाहित वर
वधुलाई च्याब्रुङ्नृत्य गर्नेहरूले नाच्दै आशिष दिने काम गर्दछन् । यस
अवसरमा नाचिने नृत्यलाई मुइथामा लाःङ् : आशिष दिने नृत्य
भनिन्छ ।

१९. माङ्ग्लाःङ् वा साम्माङ्ग्ल लाःङ्

घरमा पूजाआजा सम्पन्न गरेपछि वा पूजाका सिलसिलामा नै
भक्तिको भावले नृत्य गर्ने गरिन्छ । फेदाङ्माहरूले भाला नचाउँदै नाचेको
देखिन्छ भने साम्बा र येबाहरूले थाल ठाठाउँदै नाचेको देखिन्छ । हिजोआज
सत्यहाङ्मा पन्थीहरूले भयाम्टा बजाउँदै वा च्याब्रुङ् बजाउँदै नाचेको

देखिन्छ । धार्मिकतापूर्वक नाचिने नृत्यलाई माड्लाइ लाइ वा साम्माइ लाइ अथवा देवनाच भनिन्छ । अधि अधि भयाम्टामात्र बजाउदै सत्यहाइमा पन्थीहरूले पूजास्थल वरिपरि नाचेको देखिन्यो भने आजभोलि त च्याब्रुइ बजाउदै पनि नाचेको पाइन्छ । बाजा फरक भए पनि भयाम्टा वा च्याब्रुइ बजाउदै नाचिने पारा उही र उस्ते हुन्छन् । परम्परागत च्याब्रुइ नृत्य नाभोःन्जि लाइ भै नाचिने माड्लाइ लाई कतिले येबा लाइजस्तै पाराको नाच पनि भनेको सुनिन्छ ।

घ. च्याब्रुइ नाचको किसिम : प्रणीका नृत्यका आधारमा

थलचर पशु र पंछी, कीटपतझ र जलचर माछाका नृत्यअनुसार पनि च्याब्रुइ नृत्यको विभिन्न प्रकार हुन्छन् । आजसम्म प्रचलित तल दिइएका च्याब्रुइ नृत्यबाहेक पनि पशुहरूमा भैंसी (साइवेट), भेंडा (मेल्लुक), चौंरी (पाइ पित्छम्मा), मैन्दाक(बाखा), पंछीहरूमा धुतखेले चरा (चिल्लिख्याक्मा/तिल्ध्याक्मा), गौंथली(सिजौंवा), विजुवानीचरा वा फेलीचरा (येमापु), कीटपतझमा पाहा (वारुक) का नृत्य मा आधारित च्याब्रुइ नृत्य पनि हुन्छन् भन्ने कतिपय लेखकहरू (जसराज, १९९९ : २२०/२२१) को भनाई छ ।

क. पशुका नृत्यअनुसार

पशुका नृत्यअनुसारका केही मुख्य नृत्यहरू हुन हातीको चाललाई अनुकरण गरी नाचिने च्याब्रुइ नृत्यलाई तकिमबा लाइ वा हातीको नृत्य भनिन्छ । यो नृत्य कुसरक्पा नाच्दै त्यसमा पारा थपेर नाचिन्छ । हावभावले र अभिनयले नृत्यलाई सजीव पारिन्छ । थपिएको पारा वा स्वर सामान्य हुन्छ । यसरी नै विभिन्न पशुहरूका नृत्य अनुकरण गरेर नाचिन्छन् । तिनै पशुहरू का नामबाट यस्ता नृत्यहरूका नाम पनि रहेको छ ।

२०. तकिमबा लाइ : हातीनृत्य
२१. केन्दा लाइ : गैंडा नृत्य
२२. माक्युबा लाइ : भालूनृत्य
२३. पेइवा लाइ : मृग नृत्य
२४. यासा लाइ : थार नृत्य
२५. खिरे लाइ : जरायो नृत्य

ख. पंछीका नृत्यअनुसार

पंछीका नृत्यअनुसारका केही मुख्य नृत्यहरू हुन् परेवा र अन्य पंछीको चाललाई अनुकरण गरी विविध च्याब्रुइ नृत्य गरिन्छ । यस्ता नृत्य कुसरक्पा नाच्दै त्यसमा पारा थपेर नाचिन्छन् । हावभावले र अभिनयले नृत्यलाई सजीव पारिन्छ । थपिएको पारा वा स्वर सामान्य हुन्छन् । पंछीको नृत्यका केही उदाहरण तल दिइन्छ ।

२६. परेवा लाःङ् वा सिष्पेथूक्पा लाःङ् परेवा नृत्य

पंछीहरूमा परेवाको नृत्य सुन्दर र मनमोहक हुन्छ । युगल परेवाको नृत्य देखेर नै उनका नृत्यको नकल गरी नाच्न मान्छैले सिके हुनन् । कुसरक्पा को पारामा नयाँ पारा थपेर यो नृत्य गरिन्छ ।

२७. पुत्तुक्के लाःङ् दुकुर नृत्य

पंछीमध्ये राम्रो नाच्ने दुकुर पनि हो । दुकुरको नृत्यको अनुकरण गरी गरेको नृत्य दुकुर नृत्य हो ।

२८. मोरा लाःङ् : मुजुर नृत्य

मुजुरको नृत्य पंछीहरूका नृत्यमध्ये अत्यन्त सुन्दर मानिन्छ । मुजुर को नृत्यको अनुकरण गरी गरेको च्याबुङ् नृत्य मुजुर नृत्य हो ।

पंछीनृत्यमा आधारित अन्य च्याबुङ् नृत्यहरूमध्ये मुख्य छन्

२९. साम्दाङ्घवा लाःङ् : डाँफे नृत्य

३०. याम्लाःक्वा लाःङ् : मुनाल नृत्य

३१. माक्सिस्म्बा लाःङ् : कल्चुङ्डा नृत्य

३२. केक्रद्गना वा लाःङ् : जुरेली नृत्य

३३. सिङ्घेक्वा लाःङ् : लाहाँचे नृत्य

ग. कीटपतङ्गका नृत्यअनुसारका नृत्य हुन्:

३४. चिराःप्फेस्म्बा लाःङ् : पुतली नृत्य

घ. जलचर वा माछाका नृत्यअनुसार

जलचर वा माछाका नृत्यअनुसारको नृत्यमा माछामा भुराको नृत्यअनुसार पनि त्याबुङ् नृत्य गरिन्छ ।

३५. नाभोःन्जि लाःङ् : माछाका भुराका नृत्य

जलचरमा माछाका भुराको नृत्यअनुसार नाचिने च्याबुङ् नृत्यलाई नाभोःन्जि लाःङ् माछाका भुराका नृत्य भनिन्छ । यस नृत्यलाई येबा लाःङ् पनि भनिन्छ । यसै नृत्यको पारामा माङ्गलाःङ् नृत्यको निर्माण भएको हो पनि भनिन्छ ।

ङ. च्याबुङ् नृत्यको वर्तमान अवस्था

विविध जाति मिलेर नेपाली जाति बनिएरै देशका विविध लोकसंस्कृतिको समष्टि नै नेपाली लोकसंस्कृति हो भन्ने बुझ्नु पर्दछ । वर्तमान समयमा धेरै कारणले नेपाली लोकसङ्गीतको अवस्था चिन्ताजनक भएको छ । तिनमा पनि नेपालका आदिबासी जनजातिका लोकसंस्कृतिको दुर्दशा त बयान गर्न नसकिने अवस्थामा पुगेको छ ।

त्यसरी नै हिजोआज च्याब्रुड नृत्य र धाननाचको वर्तमान अवस्था हासोन्मुख छ भन्नपर्दछ । गोखालीको विजय, नेपालको एकिकरण, शिक्षालगायत सबै क्षेत्रमा खस नेपालीभाषाको व्यापकता र प्रभुत्व, बढ्दो हिन्दुकरण, राज्यको खस नेपाली भाषा, हिन्दुधर्म र वर्णव्यवस्थाप्रति पक्षपाती दृष्टिकोण, मुलुकका ससाना भाषा, धर्म र संस्कृतिले संरक्षण राज्यबाट पाउनुको साटो निमिट्यान्न पार्ने नीति, आधुनिकतासंगै आएको नयाँ प्रविधि र विद्युतीय संचार माध्या इत्यादि अनेक कारण छन् नेपालका विविध आदिबासी जनजातिका भाषा, संस्कृति र धर्म विस्तारै लोप हुनुमा ।

बुढापाकाहरूका साथमा जातियताको परिचायक लोकसंस्कृति पनि लोप हुँदैछ । बुढाहरू मर्दैजाने र युवापुस्ताले आफ्नो लोकसंस्कृतिप्रति उदासिन हुनु वा पुरा बिसेर जाने प्रक्रिया द्रुत हुनु लिम्बुजातिको लोकसंस्कृतिको लागि सबैभन्दा ठूलो खतरा हुँदैछ ।

समयकोपरिवर्तनसँग कति सांस्कृतिक कुराहरू काम नलाग्ने भई त्यागिन्छन्, कतिलाई रुढिका रूपमा राखिराख्न समयानुकूल नहुँदा छाड्दै जानुपर्ने हुन्छ पनि । तर कतिभने अज्ञानताले र असचेतताले बिर्सिएर जान्छन् । बिर्सिएका राम्रा चलन र परम्पराहरू सम्फेर जीवित गराउने तथा कामै नलाग्नेहरूलाई भने त्याग्ने जमको र आँट पनि देखाउने बेला आइसकेको छ, अब ।

लिम्बुसंस्कृतिको पुनरुत्थान अनिवार्य भएको छ आज । हाम्रा बाजा र नृत्यहरूको महत्व पनि धार्मिक अनुष्ठान (थक्थाम्मा लाङ्गुइँ.) र मनोरञ्जनका (विहेबटुल, चाडपर्व, इँ.) पक्षसँग उतिकै मात्रामा जोडिएको पनि छ । त्यसैले सांस्कृतिक महत्वका बाजा र नृत्यलाई शौख र पेशागत दुवै दिशामा विकास गर्ने आवश्यकता र सुनौलो अवसर छ, आज ।

च्याब्रुड नृत्य र धाननाच लिम्बु लोकसंस्कृतिको मेरुदण्ड हुन् र नेपाली लोकसंस्कृतिको उत्कृष्ट विशेषता पनि । यिनको संरक्षण र सम्बर्द्धनका कार्य लिम्बुजातिको मात्र नभएर सब देशबासीको समान उत्तरदायित्व हो ।

च. सुभावहरू

- १) बिर्सन लागेका लिम्बु संस्कृतिको खोजी गर्ने र संरक्षण सम्बर्द्धन गर्ने
- २) लिम्बु लोकगीतका संरक्षण सम्बर्द्धन गर्ने
- ३) लिम्बु लोकबाजाको सङ्ग्रह गर्ने र तालको संरक्षण गर्ने
- ४) लिम्बु लोकसङ्गीतको प्रबर्द्धनका लागि प्रशिक्षण शिविर संचालन गर्ने
- ५) फेदाङ्गमा, साम्बा र येबाले गाउने मुन्धुमको श्रव्यदृश्यमा संरक्षण गर्ने
- ६) च्याब्रुडनृत्य र धाननाचको विविध पारा र तालको श्रव्यदृश्यमा संरक्षण गर्ने र प्रचार प्रसार गर्ने

- ७) लिम्बु युवायुवतीले च्याब्रुडनृत्य र धाननाच सिक्ने र प्रचारप्रसार गर्ने
 ८) लिम्बुजातिका घरघरमा च्याब्रुड्बाजा जातिय लोगोको रूपमा राख्ने
 ९) च्याब्रुडनृत्य र धाननाचको तथा च्याब्रुड्बाजाको चित्र वा फोटो, क्यालेण्डर बनाई प्रसार प्रचार गर्ने
 १०) श्री ५ को सरकारलाई यस्ता चित्रअद्वित हुलाक टिकट निर्माणकालागि माँग गर्ने

सन्दर्भसूची:

सुब्बा चैतन्य, (अप्रिल १९९५), “केलाङ्गङ्ग इमझान्स अफ् लिम्बुज”, नेपाल लेटर्स, पृ. २३-२४
 भट्टराई,, गोविन्दप्रसाद (वि.स. २०३९), भरतको नाट्यशास्त्र (भरतनाट्यम) को नेपाली अनुवाद, ने.रा.प्र.प्र., कमलादी, पृ. १३, ४४०.
 सुब्बा, जसराज, (१९९९), द लिम्बुज अफ् द इष्टर्न हिमालयज् विथ स्पेसल रेफरेन्स टु सिक्किम,, गान्तोक, सिक्किम, पृ. २२०-२२१
 दर्नाल, रामशरण (२०५७), “नेपाली लोकसङ्गीतमा प्रचलि केही तार बाजाहरू”, राष्ट्रिय लोकसङ्गीतनृत्य महोत्सव २०५७ का सन्दर्भमा आयोजित गोष्ठीमा प्रस्तुत कार्यपत्र, पृ. ८

कृषि विकास र गरिबी निवारण : हाम्रो प्रतिबद्धता

कृषि विकास बैंकले किसान, व्यापारी, उद्यमीलाई ग्रामीण कृषि कर्जा, व्यापार कर्जा र बैंकिङ सुविधाहरू प्रदान गर्दछ ।

हाम्रा प्रमुख प्राथमिकताका क्षेत्र विशेष गरी कृषि विकाससंग सम्बन्धित छन् । यसको लागि हामी सुलभ व्याजदरमा संस्थागत ऋणहरू उपलब्ध गराउँछौं । सरकारका कर्तिपय कार्यक्रमहरू कार्यान्वयन गर्ने जिम्मेवारी पनि बैंकलाई छ । देशको समष्टिगत विकास कार्यलाई अधि बढाउन कृषि विकास बैंकको कार्यहरूमा रचनात्मक ढंगले सहभागी होओ ।

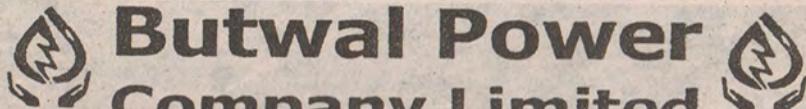

कृषि विकास बैंक
मुख्य कार्यालय
रामशाहपथ, काठमाडौं

फोन नं. २६२८८८/२६२५९६

फ्याक्स नं. ९७७-१-२६२६९६

E-mail : agrbnk@adbn.mos.com.np

Butwal Power Company Limited

(BPC)

Butwal Power Company (BPC) is a leading Hydropower Developer in Nepal. BPC was established in 1966 to provide services in the hydropower and water resources sectors including engineering design and studies, construction supervision, project management, training and technology transfer to Nepalese professionals. BPC also provides other specialized support services such as model studies, geo-technical studies and environment and community development services. This company has been successfully operating the 5.1 MW Andhikhola and the 12 MW Jhimruk Power Plants and supplies bulk electricity to the Nepal Electricity Authority (NEA). We are proud to have been involved in the development of Tinau (1 MW), Andhikhola (5.1 MW), Jhimruk (12 MW), Khimti I (60 MW) hydropower projects. At present, BPC is also undertaking rural electrification expansion activities in Syangja, Palpa, Pyuthan, Dolakha and Ramechhap districts.

Objectives:

BPC's philosophy is that the use of indigenous resources, appropriate technology, training and technology transfer is essential to develop Nepalese expertise and institutions. The company's main objectives are:

- to plan, build and operate hydropower projects,
- to undertake management contracts for operation of hydropower plants and,
- to provide engineering and consulting services in the water resources sectors.

Contact Address:

P. O. Box: 11728, Kumaripati, Lalitpur. Tel: 538419/535595/538404 Fax: 527901 Email: bpc@power.com.np

नेपाली लोकबाजा संग्रहालय के हो ?

नेपाली लोकबाजा संग्रहालय संघ-संस्था दर्ता ऐन २०३४ को दफा (४) अन्तर्गत काठमाण्डौं जिल्ला प्रशासन कार्यालयमा २०५४ सालमा दर्ता भएको एउटा गैरसरकारी संस्था हो । विश्वमै सांस्कृतिक विविधताको दृष्टिकोणले अति धनी मानिएको हाम्रो देश नेपालमा विभिन्न जाति, जनजातिहरूका बीच विद्यमान विभिन्न लोक बाजाहरुको उचित संरक्षण र सम्बद्धनको अभावमा ती बाजाहरु विस्तारै लोप हुने कममा रहेकाले त्यसो हुन नदिनु वर्तमान समयमा राष्ट्रिय आवश्यकता भएको महसुस गरी यो कार्य संगठनात्मक रूपबाट मात्र संभव देखिएकोले सोको लागि नेपाली लोकबाजा संग्रहालय स्थापना गरिएको हो ।

उद्देश्यहरु :-

- १) नेपालको परम्परागत लोक बाजाको संकलन र प्रदर्शन गर्नु ,
- २) नेपाली समाजमा देखिएको सांस्कृतिक च्छासप्रति जनचेतना विकास गर्नु,
- ३) राष्ट्रिय, अन्तरराष्ट्रिय रूपमा नेपाली लोक बाजाको प्रचार गर्नु ,
- ४) नेपाली समाजमा लोप हुँदै गइरहेको राष्ट्रिय सम्पदा र सांस्कृतिप्रतिको भावनामा सचेतना जागृत गराउनु ,
- ५) नेपाली लोक बाद्यवादकहरुको अभिलेख राख्ने र उचित सम्मानको व्यवस्था गर्ने ,
- ६) लोकबाजा बजाउने, बनाउने प्रविधिको विकास गर्ने ,
- ७) लोकगायन तथा लोकबाजा सम्बन्धमा आवश्यक अनुसन्धान गर्ने ,

क्रियाकलापहरु :-

हालसम्म यस संस्थाले नेपालमा विद्यमान करिव २०० लोक बाजाहरुमा झण्डै ७० बाजाहरु संकलन गरिसकेको छ, यसैगरि नेपाली लोकबाजाहरुको प्रदर्शनी र बाजा पत्रिकाको प्रकाशनमा संग्रहालय जुटेको छ ।

संग्रहालयका पदाधिकारीहरु

अध्यक्ष	रामप्रसाद कंडेल
उपाध्यक्ष	रामकुमार श्रेष्ठ
सचिव	टड्ढ उप्रेती
कोषाध्यक्ष	नन्दा शर्मा
सदस्य	यादवराज पाठक सुरेशचन्द्र प्रधान शारदाप्रसाद धिताल